

ישיבת הכתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א לפרשת משפטים תשע"ד

מה בין בית דין של מטה לבית דין של מעלה

אלו משפטים לא נמסרו לבית דין?

הקב"ה אומר למשה: "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשְׁמֹר לְפָנֶיךָ, פִּי תִקְנֶה עֶבֶד עֲבָרִי" וכו' (שמות כא, א-ב). מה פירוש "אֲשֶׁר תִּשְׁמֹר לְפָנֶיךָ"? למה לא נאמר בקיצור, "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים, פִּי תִקְנֶה עֶבֶד עֲבָרִי" וכו'? חז"ל דרשו מילים אלו בכמה אופנים. רש"י מביא, "לפניהם, ולא לפני עובדי כוכבים... שהמביא דיני ישראל לפני עכו"ם - מחלל את השם". עוד דרשו, "לפניהם, ולא לפני הדיוטות" (גיטין פח, ב). ועוד דרשו, "לפניהם - הַשְּׁוֹה הַכָּתוּב אֵשֶׁה לְאִישׁ לְכָל דִּינֵי שְׁבֵתוֹרָה" (ב"ק טו, א), [ד"לפניהם" משמעו שכולם בכלל (רש"י שם)]. ונאמר גם דרשות נוספות.

והנה, שבעים פנים לתורה, וא"כ אולי מותר לומר עוד משמעות למלים "אֲשֶׁר תִּשְׁמֹר לְפָנֶיךָ". אולי "אֲשֶׁר תִּשְׁמֹר לְפָנֶיךָ" בא לרמוז, שישנם גם משפטים אחרים, שאותם לא תשים לפניהם. מה הם המשפטים הללו, שלא נמסרו למשה למסור לבית דין? הכוונה היא, כנראה, לדיני שמים. למשל, שני אנשים אכלו בשר נבלה. אחד - מפני שהיה רָעֵב ביותר ולא היה לו אוכל אחר (אלא שלא היה במצב של פיקוח נפש, והיה יכול עוד לחכות), והשני - היה לו אוכל בשפע, ובכל זאת החליט לאכול דוקא מן האיסור, סתם כך לשם תאוה. שניהם קבלו התראה, ובכל זאת אכלו. מה דינם? - בדיני אדם אין הבדל ביניהם. שניהם חייבים שלשים ותשע מלקות, ללא התחשבות במניעים שהביאו אותם לאכילת האיסור. לעומת זאת, בדיני שמים יהיה הבדל רב ביניהם. לראשון, אפשר שלא יוסיפו על עונש המלקות שקיבל כבר בבית דין של מטה. לעומת זאת, את השני מסתבר שיוסיפו לענוש מן השמים כהנה וכנה על האיסור שעבר בשאט נפש, ללא שום אונס ושום הכרח.

אלה הם המשפטים שלא נמסרו לבית דין - מערכת השקולים המדויקים של דיני שמים. מדוע לא נמסרו משפטים אלו לדיינים של מטה? כי דייני בשר ודם אינו מסוגל לשקול בדקדוק, עד כמה מעשה עברה מסויים היה חמור יותר או חמור פחות; עד כמה בדיוק היה האדם רעב, עד כמה היתה בידו אפשרות להמתין עד שיהיה לו מאכל של היתר, וכיוצא בזה. "הַצֹּר תָּמִים פָּעֲלוּ כִּי כָל דְרָכָיו מִשְׁפָּט, אֶל-אֱמוּנָה וְאֵין עוֹל, צְדִיק וְיִשְׁרׁוּ הוּא" (דברים לב, ד). הקב"ה מחשב בדקדוק מה מידת העונש המגיע לאדם, ובמידה זו בדיוק הוא נענש, לא פחות ולא יותר. שופט בשר ודם, גם אם ינסה להיות שופט צדק ולהתחשב בנתונים שונים (כמו אלו שהזכרנו לעיל, ואחרים), לא יוכל לדקדק ולשער את מידת העונש המדויקת המגיעה

לאדם העומד לפניו למשפט. לכן לא נמסר לבשר ודם אלא הכלל הקבוע והנוקשה, שכל עוד אין מדובר בפיקוח נפש, דינו של האוכל נבלה הוא לקבל שלשים ותשע מלקות, שזהו העונש המזערי המגיע לחוטא זה בכל מקרה, גם כשהוא קרוב לאונס. ואולם, אם חומרת המעשה עוברת את המזער - אז מסורה יתרת העונש לדיני שמים, ושם עלול החוטא להענש בעונש נוסף, לפעמים עוד הרבה יותר קשה מהעונש שקיבל בבית דין של מטה.

יש בפרשתנו דוגמאות אחדות לכך שעונשי שמים חמורים מעונשי בית דין של מטה. למשל, בשור מועד שהרג אדם, אומרת התורה: "הַשּׁוֹר יִסָּקַל וְגַם בְּעֲלָיו יוּמָת. אִם פָּרַיִשׁ יוּשַׁת עָלָיו, וְנָתַן פְּדִיָּן נַפְשׁוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר יוּשַׁת עָלָיו" (שמות כא, כט-ל). הרי, שבדיני שמים היה חייב בעל השור מיתה¹ (רש"י ורמב"ן שם) על כך שהזניח את שמירת שורו, וגרם להריגת הניזק. אלא שהקב"ה ברחמיו נתן אפשרות לחוטא זה לשלם כופר בבית דין של מטה, במקום להתחייב מיתה בידי שמים בבית דין של מעלה. אבל בעצם, בדיני שמים - היה חייב בעל השור מיתה.

גם מה שאמרה התורה "עֵינַי תִּפְתַּח עֵינַי" (שמות כא, כד), וקיבלו חז"ל שהכוונה היא לתשלום ממון ולא להוצאת עין ממש (ב"ק פג, ב), פירושו בזה, שבעצם היה "ראוי לחסרו אבר או לחבול בו כמו שעשה"² (רמב"ם הלכ' חובל ומזיק פ"א ה"ג), אלא שהקב"ה ברחמיו קבע שישלם ממון במקום שיוציאו לו עין³. וכן בדברים אחרים. הרי שמשפטי בית דין של מעלה חמורים הרבה יותר ממשפטי בית דין של מטה. אלא שבית דין של מטה, היות ולא יכול לעמוד על העונש המדויק שמגיע לכל אחד ואחד, נותן רק את העונש המזערי. אבל בית דין של מעלה נותן את העונש המדויק.

וידוי ותשובה לא מועילים בבית דין של מטה

ומכל מקום, יש גם קולות בדיני שמים, שאינם קיימות בדיני אדם.

למשל, ביי"ד של מעלה מתחשב גם בצער שיגיע לבני משפחתו של החוטא הנענש. אם העונשתו של החוטא תגרום צער לאביו, או לאמו, או לאחד מידידיו של החוטא, או לכל אדם שהוא - לא יענש החוטא בעונש המגיע לו, כדי שלא יצטערו אחרים בצער שלא מגיע להם. ואם משהו מצטער כתוצאה מהעונש שהוטל על החוטא, זהו רק מפני שהגיע לו הצער הזה⁴. לעומת זאת, בבית דין של מטה לא מתחשבים בשיקולים כאלו. למשל, אם אביו של הנידון יצטער מן העובדה שבנו יקבל מלקות בבית דין - אין רשות לבית דין לפטור את

את הדברים, בית דין של מטה לא יכולים לשקול את הדברים. אמנם גם בבי"ד של מטה מועילה תשובה לכמה ענינים, כגון: אם אדם נפסל לעדות בגלל עבירות שעשה, אם אח"כ עשה תשובה הרי הוא חוזר ונעשה כשר לעדות (סנה' כה, ב), ובגמרא מבואר אלו גדרי תשובה נצרכים לזה, אבל לפטור מחיוב מיתה, או ממלקות או מחיוב ממון - לא מועילה תשובה. גם אם אדם חילל שבת לפני עשרים שנה, והתרו בו ולא תפסו אותו ולא סקלו אותו, ומאז הוא נזהר לשמור שבת כהלכתה לכל פרטיה ודקדוקיה, וגם עשה תשובה בלב ונפש, והתוודה ביום הכיפורים בכל שנה ושנה - בכל זאת, אם יבואו עכשיו עדים ויעידו שלפני עשרים שנה הוא חילל שבת - בי"ד של מטה יסקלו אותו. בבית דין של מעלה ודאי יקבלו את התשובה שלו, והוא ישב בגן עדן. אבל בית דין של מטה לא יכול להתחשב בזה. בית דין של מטה חייב לסקול אותו.

תשובה שאינה שלמה - האם מועילה?

אנו הרי יודעים, שתשובה מתקבלת מכל אדם. אפילו על ערש דני אדם יכול לעשות תשובה, והיא תועיל. אבל צריך שהתשובה תהיה אמיתית, שבאמת אם עכשיו ה' יעשה לו נס והוא יבריא - לא יחזור לעשות את העבירות עוד פעם. אבל אם התשובה היא מפני שבין כה וכה הוא הולך למות, והוא עושה תשובה - אינני יודע אם תשובה כזו תועיל. מסתמא רק תשובה שבאמת מתחרט על העבירות מעיקרה, וחושב שאם עכשיו יבריא לא יוסיף עוד לחטוא, רק היא מועילה.

השאלה עלינו ביום הכפורים. ביום הכפורים כל אחד מאיתנו עושה תשובה, כמצות היום, כל אחד אומר וידוים, וצמים מעת לעת, ועושים כל מה שכתוב בשו"ע, ונשאלת השאלה: האם התשובה שלנו היא באמת אמיתית? האם אנו עושים תשובה שכבר לא נוסיף עוד לחטוא? זה הרי תנאי שכותב הרמב"ם, שהשב בתשובה צריך ש"יעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם" (הלכ' תשובה פ"ב ה"ב).

והנה אנחנו רואים, שאחרי יום הכפורים אנו חוזרים למצב שהיה לפני יום הכפורים, ואיננו יותר טובים ממה שהיינו בשנה שעברה. אולי קצת, אבל לא יותר מדי, ולא להרבה זמן. האם זה אומר שהתשובה שלנו ביוה"כ היתה שקרית? אינני חושב שהתשובה שלנו היתה שקרית. היא בודאי לא היתה תשובה כ"כ מעולה! אם היינו חוזרים בתשובה מעולה, משיח כבר היה בא. אבל מאידך גיסא אינני סבור שהתשובה שלנו היא לגמרי שקרית. שהרי כעת, ביום הכפורים, בשעת נעילה, אני מרגיש באמת שלא טוב לחטוא, והלואי ולא אחטא עוד. אלא שאח"כ באים נסיונות חדשים, ואדם לא תמיד מסוגל לעמוד בנסיונות החדשים. ביום כיפור הוא חושב: חבל שאני מבטל תורה וכו', אבל אח"כ חושב שאולי בכל זאת כדאי לבטל תורה בשביל סבה זו או אחרת. זאת לא אומרת שהתשובה ביום כיפור היתה שקרית. ביום כיפור הוא באמת היה במצב כזה, שאם היה נשאר במצב הזה באמת לא היה חוטא יותר. אלא מה הבעיה? הבעיה

הנידון מעונשו מחמת זה. הם חייבים להלקותו, למרות שיגרם לאביו צער רב, שלא מגיע לו (בדיני אדם). גם שיקולים אלו הם בבחינת משפטים שלא ניתנו לבית דין. אין לבית דין של מטה רשות, וגם לא אפשרות מעשית, להתחשב בכל מיני צער ונזק שיגרמו לאחרים בגלל הענשתו של החוטא.

כמו כן, בית דין של מטה לא מתחשב בתשובה. חוטא שנתחייב בבית דין של מטה, נענש בכל מקרה, בין אם עשה תשובה ובין אם לא עשה תשובה. מה שאין כן בבית דין של מעלה, התשובה פוטרת מעונש, או מפחיתה אותו (כפי דרגת התשובה שעשה החוטא).

הגמרא מביאה - וכן מובא ברש"י על החומש (במדבר כז, ד) - שבנות צלפחד באו ואמרו למשה: "אָבֵינוּ מֵת בְּמִדְבָּר... וְכִנִּים לֹא הָיוּ לוֹ" כי אם בנות, ואנו בנותיו. ואם כן, "לְמָה יִגְרַע שְׁם אָבֵינוּ מִתּוֹךְ מְשֻׁפְּחָתוֹ", שלא יוריש את נחלתו לצאצאיו, ונחלתו תעבור לְאֶחָיו? הרי ממה נפשך: אם פָּגַן אנו חשוכות - תָּנָה לנו את נחלת אבינו ככן! ואם איננו חשוכות ככן - תתיבם אמנו לאחד מאֶחָי אבינו כמי שנפטר בעלה בלא בנים, והבן שיִוָּלַד מיבום זה יירש את אבינו! (כ"ב ק"ט, ב)

ונשאל על כך ה"חתם סופר": הרי לדעה אחת בחז"ל, צלפחד הוא המקושש שחילל שבת במדבר (רש"י במדבר כז, א), והמחלל שבת בפרהסיא הרי הוא כמומר לכל התורה כולה (חולין ה, א), ולדעת רב יהודאי גאון (הביאוהו הנימוק"י יבמות כב, א והמרדכי שם פ"ד סי' כ"ט) מומר שמת אינו זוקק את אשתו ליבום⁵, וא"כ איך רצו בנות צלפחד שאמם תתיבם?

ענה על כך ה"חתם סופר"⁶ - וצריך להיות "חתם סופר" בשביל לענות תשובה כזו - שלא אמר רב יהודאי גאון שאין אשת מומר זקוקה ליבום, "אלא במי שהמיר ונדבק לאומה משארי האומות, ויצא מכלל יהדות לגמרי". אבל המחלל שבת, הגם שהוא חשוב כמומר לכל התורה כולה, אך כיון שלא נדבק לאומה אחרת אלא נשאר בתוך עם ישראל - אשתו חייבת ביבום (שו"ת חת"ס ח"ר ליקוטים סי' נ"ו).

ושאלתי את הרב [הגרש"ז אויערבאך] זצ"ל, למה היה צריך ה"חתם סופר" לענות לו כפי שענה? והרי כל מי שדנים אותו למיתה אומרים לו להתוודות (משנה סנה' מג, ב), וכשהוא מתודה הרי הוא עושה תשובה, וצלפחד מסתמא ג"כ התוודה לפי שהרגוהו⁷, וא"כ לא היה מומר במותו אלא בעל תשובה, ואשתו חייבת ביבום⁸.

ואמר לי על כך הרב זצ"ל, שידוי מועיל רק לבית דין של מעלה, אך לא לבית דין של מטה. כי כשאדם מתוודה, בית דין אינם יכולים לדעת האם הוא מתוודה בלב שלם ומתוך חרטה גמורה, או לא. רק בית דין של מעלה יוכלו לשקול אם התחרט בחרטה גמורה, ואם אכן כך עשה - יוכלו לפטור אותו מעונש. אבל בית דין של מטה לא יכולים לקבל את הודויה הזה, ולכן בבית דין של מטה הוא חשוב כמומר, ולרב יהודאי גאון - אשתו פטורה מן היבום⁹. זהו שוב ההבדל שהזכרנו בין בית דין של מעלה לבית דין של מטה. בית דין של מעלה יכולים לשקול

היא לריכוז כל ההנאות שיש לבני אדם בעולם הזה, מאכילה ושתייה ודירה ומלבושים וכסף וזהב ובארות נפט וכל מה שיש בעולם; ולא רק של אדם אחד, אלא של כל מיליארדי הברואים שהיו ושיהיו במשך כל ששת אלפי שנות קיום העולם. זהו "כל" חיי העולם הזה (עי' מכתב מאלהו ח"א עמ' 4). אומרים אפוא חז"ל, ששעה אחת של "קורת רוח" - של הנאה צדדית ושולית בעוה"ב, שאיננה אפילו עצם ההנאה של עולם הבא - שקולה יותר מכל המאכלים והבגדים והכסף והמכונות של כל ברואי העולם הזה במשך כל הדורות! אם כך ברור למה "שכר מצוה בהאי עלמא ליכא". כי אין בעוה"ז די כדי לשלם שכר אפילו עבור מצוה אחת קטנה. הרשעים, שלא מגיע להם עוה"ב - להם משלמים את שכרם על מעט המצוות שעשו, כאן בעוה"ז. כי ממילא כל תאוותם היא בעניני עולם הזה, א"כ מן היושר לתת להם את שכרם כפי שאיפת לבם. "לא יאחר לשנאו, אלא פניו ישלם לו" (דברים ז, י). אבל לצדיקים לא משלמים שכר בעוה"ז. העולם הזה אינו מספיק גדול בשביל לשלם לצדיקים את השכר המגיע להם. ממילא ענין זה לא ניתן כלל לבית דין של מטה.

גם המשקל מי צדיק ומי רשע, גם על זה אומר הרמב"ם ש"אין שוקלין אלא בדעתו של א-ל דעות" (הלכות תשובה פ"ג ה"ב). רק הקב"ה יכול לשקול במדויק מי צדיק ומי רשע. נכון שקצת גם אנחנו יודעים, למשל: אנו יודעים שה"חזון איש" היה צדיק, ושה"חפץ חיים" היה צדיק, ושהרשע הגרמני ימ"ש היה רשע, אבל בכל זאת, לשפוט כל אחד מי צדיק ומי רשע - זה רק א-ל דעות יכול לשפוט. כי יש לפעמים שמצוה אחת מכריעה נגד הרבה עבירות, ויש לפעמים שעבירה אחת מכריעה נגד הרבה מצוות, ורק א-ל דעות יודע לשקול עם כמה לב נעשתה המצוה, ועם כמה רשעות נעשתה העבירה, ואיזה תוצאות היו למצוה ואיזה תוצאות היו לעבירה. לכן לא נמסר לבית דין של מטה לעשות את החשבונות הללו.

בי"ד של מטה יש לו הלכה, מי שעבר על לאו שחייבים עליו מלקות - הוא רשע, והוא פסול לעדות. יכול להיות שהוא צדיק בדברים אחרים, אולי גם למד את כל הש"ס ועוד כמה דברים, אבל זה לא ניתן לבית דין של מטה לשקול, את המצוות נגד העבירות. לבית דין של מטה צריך לתת דברים מוגדרים. מי שעובר על לאו - הוא רשע, והוא פסול לעדות. המשקלים האמיתיים הם רק בבית דין של מעלה.

מחסדי ה' עמנו, שעונשי בית דין של מטה פוטרם מעונשי בית דין של מעלה, ותשובה של מטה פוטרת מעונשי בית דין של מעלה. יש לנו אפשרות לחזור בתשובה על כל משגה שעשינו, ולהשתדל שהתשובה תהיה אמיתית ככל שאפשר, לא תשובה שקרית. להשתדל לתקן את כל המשגים שלנו, לקיים מצוות בלי גבול, ללמוד תורה בלי גבול, לעשות חסד בלי גבול, אהבת ה' ואהבת ישראל וכל המצוות, ובשכר זה נזכה לשני ימות המשיח ולחיי עולם הבא, אמן.

היא שאי אפשר להשאיר במצב הזה כל השנה. אי אפשר כל השנה לא לאכול, ולהתפלל נעילה כל הזמן. הוא מוכרח לאכול, ומוכרח לעשות דברים אחרים, ולכן הוא חוזר וחוטא. אבל במצב של יום כיפור הוא באמת לא היה חוזר לחטוא עוד פעם. לכן התשובה שלנו היא לא שקרית. אבל כנראה שבכל זאת היא גם לא לגמרי מעולה, כי אחרת משיח כבר היה בא.

גם אם יש צדיקים בעם ישראל, ובודאי שיש צדיקים גדולים בעם ישראל, אעפ"כ לא הגענו למצב שמשיח כבר יבוא. חז"ל אמרו, שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלים לו ולכל העולם כולו (יומא פו, ב). והנה, בדור של החורבן הראשון היו ירמיהו ויחזקאל וצדיקים אחרים, בדור של החורבן השני היה רבן יוחנן בן זכאי ועוד חכמים, ובדור של השואה היה החזון אי"ש ועוד צדיקים, האם אף אחד מהם לא עשה תשובה?! ודאי שעשו תשובה! מדוע א"כ באו החורבנות, ולא מחלו לעולם כולו עבור תשובתם? מפני שתשובה היא "סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה". קל לעלות למדריגה התחתונה שלו, אבל כדי לבטל גזרות קשות ולהביא סליחה לעולם כולו צריך לעלות לשלבים העליונים, וזה כבר קשה מאד. לזה לא הספיקה התשובה שלהם. כך גם לגבי התשובה שלנו. עשינו תשובה, יום הכיפורים כיפר לנו, אך התשובה לא היתה שלמה ומעולה עד הסוף, ולכן - גם הסליחה לא שלמה עד הסוף, ויהי"כ לא כיפר לנו עד כדי כך שיבוא המשיח ותחזור העבודה לירושלים¹⁰.

למה לא נמסר שכר המצוות לבית דין של מטה?

והנה, כשם שמשפטים ועונשים של מעלה לא נמסרו לבית דין של מטה, כך גם שכרן של מצוות לא נמסר לבית דין של מטה. ועוד יותר מכך: עונשים של מעלה עוד נמסרו בחלקם לבית דין של מטה. מה שאין כן שכר המצוות, זה בכלל לא נמסר לבית דין של מטה. לא נאמר בתורה, אם מישהו הניח תפילין - תן לו מאה זוז, או אם מישהו שמר שבת - תן לו אלף זוז. השכר על המצוות ניתן רק בבית דין של מעלה, לא בבית דין של מטה.

למה זה? - חושבני שהסבה לכך היא פשוטה: מפני ש"שכר מצוה בהאי עלמא ליכא" (קדושין לט, ב). הקב"ה כלל לא משלם עבור קיום המצוות בעולם הזה, רק בעולם הבא. ממילא, לא נמסר לבית דין של מטה התפקיד לחלק שכר עבור קיום המצוות.

למה באמת "שכר מצוה בהאי עלמא ליכא"? - יש שפירשו, מפני שהשכר המגיע עבור שמירת המצוות הוא כל כך גדול, עד שהעולם כולו על כל הנאותיו אינו מספיק כדי לשלם בו אפילו שכר מצוה אחת, וכמו שאמרו חז"ל: "יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי עולם הזה" (אבות פ"ד מ"ז). מה פירוש "קורת רוח" בעולם הבא, ומה פירוש "כל" חיי העולם הזה? הסבירו בזה, ש"קורת רוח" איננה עצם הנאת עוה"ב, אלא רק הנאה קטנה וצדדית, כעין ריח טוב של תבשיל לעומת טעמו. ובפירוש "כל" חיי עולם הזה הסבירו, שהכונה

השיחה נערכה לפי הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

1. ועי' רמב"ן, שחיוב מיתה בידי שמים זה, הוא שיהרג בידי ה' רג (כמו שנהרג הניזק ע"י השור שהרגו), ולא שימות מיתת עצמו.
 2. וכ"כ האבן עזרא (שמות כא, כד): "והנה יהיה פירוש עין תחת עין, ראוי להיות עינו תחת עינו, אם לא יתן כפרו". וכ"כ בפרשת אמור (ויקרא כד, יט). [ועי' גם מו"נ ח"ג פמ"א]. וכתב הגרי"פ פערלא (בפירושו לספר המצוות של הרס"ג, ח"ג פרשה כ"ט), שלדעת ר' אליעזר (בפסיקתא זוטרתא), החובל בחבירו בכונה, מענישים אותו "עין תחת עין" כפשוטו ממש, וכל מה שאמרו "עין תחת עין - ממון", זהו בחובל שלא בכונה. וכתב שם, שיש מהראשונים שסובר כן להלכה, ושכן משמע באונקלוס, שתרגם הפסוק כפשוטו ("עינא חלף עינא"), ולא ע"פ ההלכה דאינו אלא ממון (וכמו שתרגם יונתן - ד' מ' י עינא חולף עינא), וזהו כיון שאונקלוס תרגם התורה מפי ר' אליעזר ור' יהושע (מגילה ג, א). אך כתב הגרי"פ, שכל זה הוא נגד סוגיית הש"ס וההלכה.
 3. יש שביארו ע"פ זה את שיטת הרמב"ם, שאם הודה החובל מעצמו במה שעשה, ולא היו שם עדים - אינו משלם הנזק על פי עצמו (עי' רמב"ם שם פ"ה ה"ו וה"ז). והיינו, דכיון שעיקר חיובו של החובל הוא "לחסרו אבר או לחבול בו כמו שעשה" (כנזכר כאן למעלה), וחיוב זה לא היה מתחייב על פי עצמו - שהרי אין זה חיוב תשלומין, אלא עונש הגוף, ואין אדם נענש בהודאת עצמו - א"כ, גם לאחר שהשתיה עליו התורה חיוב תשלומים במקום "לחסרו אבר או לחבול בו", נשאר גדר הדין, שהוא חיוב עונש ולא חיוב ממון רגיל, וכמו שכתב הרמב"ם הנ"ל, שהוא חיוב כופר עבור מה שהיה ראוי שיעשה בו, ועל כן אינו משלם תשלום זה על פי עצמו (עי' "חזון יחזקאל" על התוספתא שבועות פ"ג ה"ו, וב"אבי עזרי" על הרמב"ם הלכ' חובל ומזיק פ"ה ה"ו, ובחי' הגר"ש רוזובסקי ב"ק סי' ד' סק"ג. ויש גם אופן אחר בביאור שיטת הרמב"ם, כמבואר בחי' הגר"ש שם בסק"ב בשם הגר"ח זצ"ל, אלא שעל ביאור זה יש כמה קושיות, ועל כן נטה הגר"ש לברר את שיטת הרמב"ם כפי שהובא כאן).
 4. בספר "חפץ חיים על התורה" (עמ' רפ"ה) מובא בשם הגה"צ רבי ישראל מסלנט זצ"ל, שגם זה בכלל "היצור תמים פְּעֻלוֹ", שלא יגרם חלילה צער ונזק לאלו שלא חטאו.
 5. ולהלכה לא קי"ל כן, אלא אם היה המת מומר - אשתו זקוקה ליבום (שו"ע אה"ע סי' קנ"ז סע' ה').
 6. בתירוק שני.
 7. וכן כתב החת"ס בתשובה הנ"ל, דודאי התורה צלפחד, וכמבואר ברש"י (במדבר כז, א) שהכתוב החשיבו לצדיק, ועל כרחך שהתורה ועשה תשובה ומת מתוך וידוי ותשובה. וכן מבואר להדיא באבות דרבי נתן (פרק מ"ה), ששלשה חוטאים היו שהתודו לפני שנהרגו בב"ד, ואבדו מן העוה"ז ונחלו עוה"ב - המקושש, המקלל, ועכן.
 8. כך תירץ באמת החת"ס בתירוק ראשון, וז"ל: "מְדַמְנָה ליה (לצלפחד) בְּקֶרֶא בהדי צדיקים - על כרחך התורה ועשה תשובה ומת מתוך וידוי ותשובה... וכל עונותיו לא תזכרנה עוד... וממילא מיושב קושיתו, דלא הוה מומר, והוי שפיר בר הקמת שם".
 9. וכנראה שהחת"ס סובר, שאמנם לפטור מעונשי ב"ד של מטה לא יועילו וידוי ותשובה, אבל לענין להחשיבו כמומר ולפטור את אשתו מיבום - היות ועשה תשובה לפני שנהרג, א"כ בשעה שהרגוהו (שאו אשתו נופלת ליבום) כבר לא היה מומר, וא"כ אשתו נופלת ליבום.
 10. וכבר כתב המבי"ט, שתשובה איננה כשאר המצוות, שעושה רק ח' ק' מן המצוה, כגון שעשה ציצית בג' כנפות בלבד, אין לו אפילו ח' ק' מְשַׁכֵּר המצוה, וכאלו לא עשה כלום. דתשובה, "גם כי איננה שלמה עד שתהיה בחרטה לשעבר ועזיבת החטא לעתיד, עם כל זה, החרטה לבד בלי עזיבת החטא מועיל קצת" ("בית אלקים" להמבי"ט, שער התשובה אות י"ב, ע"ש). [וכן כתב הגר"י מסלנט זצ"ל: "כי יום הכפורים מכפר עם התשובה, היא עזיבת החטא - אכן גם המעט טוב מאד, לראות לכל הפחות שתהיה איזו קבלה על להבא ביום הכפורים" ("אור ישראל" אגרת ז', ד"ה יוה"כ)].
- ובאמת, זהו תוכנה של מידת "נְקָה" - האחרונה ב"ג מידות הרחמים, שאנו מבקשים מהקב"ה להתנהג עמנו בהן ביום הכפורים. דהנה איתא בגמרא: "רבי אלעזר אומר, אי אפשר לומר 'נְקָה', שכבר נאמר 'לא ינקה'; ואי אפשר לומר 'לא ינקה', שכבר נאמר 'נְקָה'. הא כיצד? - מנקה הוא לְשָׁבִין, ואינו מנקה לשאינן שָׁבִין" (יומא פו, א). והקשה המהר"ל (נתיב התשובה פ"ו), הרי כבר מנה הפסוק במידות הרחמים - ה' ה'; שהכונה בזה היא, "אני הוא קודם שיחטא האדם, ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה" (כמבואר במס' ר"ה יז, ב), וא"כ מה התוספת במידת "נקה"? ותירץ, דמידת "אני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה" נהגת במי שעשה תשובה על כל חטאיו, עד שהוא כצדיק גמור כמו שהיה קודם שחטא [שהרי השם השני שווה לשם הראשון - ה' ה' - ועל כרחך שאין מידה זו פועלת, אלא על מי שמצבו הוא כשל זה שהמידה הראשונה פועלת עליו, היינו - שהוא נקי בלא חטא. ועל כרחך שעשה תשובה על הכל]. אבל במידת "נקה" איכא חידוש יותר, והוא - שהוא ית' מוחל לאדם אפי' עשה תשובה רק על מקצת עבירות, ואותן הוא מנקה, ועל הקצת שלא עשה תשובה עליהן - אינו מנקה. ולפ"ז מידת "נקה" לא ינקה, מנקה הוא לְשָׁבִין ואינו מנקה לשאינן שָׁבִין, אינה מדברת בשני בני אדם דוקא, אלא אפי' באותו אדם עצמו. דבאותו אדם עצמו, הקב"ה מנקה את אותן עבירות שעשה עליהן תשובה, בה בשעה שאינו מנקה את העבירות שהאדם לא עשה עליהן תשובה. ואלו רחמים גדולים יותר, שהוא ית' מוחל וסולח לאדם אע"פ שלא שב בתשובה על הכל. ובדברי המבי"ט התחדש עוד, שלא רק באותו אדם עצמו, אלא גם באותה עברה עצמה, אם עשה עליה תשובה שאינה שלמה - חרטה בלי עזיבת החטא - גם זה מועיל קצת, והקב"ה מנקה אותו ממנה באופן חלקי, כפי מדרגת התשובה שעשה עליה. וזוהי מידת רחמים עוד יותר גדולה, שגם כשאין התשובה שלמה בשום עברה שעשה - מכל מקום, נקה לא ינקה. קצת מנקה, וקצת אינו מנקה, כפי מדרגת התשובה שעשה.